

Een bezinning op mogelijke uitgangspunten voor landschapsbeheer

J. J. Zuiderveen Borgesius

1 Aanleiding tot deze beschouwing is een gedeelte van het artikel van J. A. Hendriks (NBT april 1972, p. 91). Hij constateert daar "de wens bij velen althans iets van het oude landschap te handhaven." "Bij de problematiek die daarmee samenhangt" zegt hij, "is één belangrijk uitgangspunt wel, dat de nieuwe waardering voor het landschap vooral stoelt op cultuurhistorische overwegingen" in plaats van op "de oude... traditioneel-economische." Deze handeling brengt niet alleen het in stand houden van de oude vormen mee, maar ook "bezinning op... nieuwe functies en... beheer."

Men zou nu de bezinning verwachten, maar er volgt een conclusie: men moet "een... harmonie bereiken tussen de oude vorm en de nieuwe functie" en soms kan dat.

Het lijkt mij gewenst de uitgangspunten voor landschapsbeheer nog eens te bespreken. Men kan zich bijvoorbeeld afvragen of de wens tot behoud cultuurfilosofisch gewettigd en maatschappelijk gewenst is. Leidt de cultuurhistorische overweging tot dezelfde waardering als de recreatieve? Wat is de plaats van het traditioneel-economische? Eerst nog wil ik het voorwerp van discussie voor dit doel wat nader aangeven.

"Landschap" noem ik het ruimtelijk resultaat van de interactie van geologische grondslag, klimaat, plant en dier, en mens. Ook steden vallen zo onder de term landschap, en met recht. Het onderscheid platteland-stad begint te verdwijnen (Verkoren NBT 1971, april), maar in steden en voorsteden is de menselijke invloed op de ruimte zo groot, dat het beter lijkt die hier buiten beschouwing te laten. Sprake is dus van het platteland: land-, tuin- en bosbouwgronden, de bijbehorende inrichtingen voor wonen, werken en verkeer, en natuurgebieden en dergelijke. Liefst laten we verkeersinrichtingen, die niet van plaatselijk belang zijn ook buiten deze beschouwing, evenals parken en tuinen.

"De functie" van een landschap is iets wat de mens toekent aan dat landschap, niet iets inherent dus.

2 Er zijn bij de houding van de mens tegenover zijn omgeving twee mogelijkheden: óf men accepteert de verschijnselen en objecten daar als van een eigen waarde, onafhankelijk van de waarnemende mens, óf men kent waarden toe: functies.

De eigen-waarde-opvatting is bijvoorbeeld toepasbaar op de begrippen. Een roofvogelsoort, een landschapstype heeft eigen waarde en moet derhalve - tenminste ergens -

bestaan blijven. Beschouwt men de mens als gelijkwaardig verschijnsel aan alle andere, dan gaat deze opvatting over in die van de toegekende waarden. Ook kan elk individu als zodanig, en niet als representant van het begrip, waarde hebben. Dit leidt in zijn uiterste consequentie tot het terugtrekken van de mens uit de wereld, ter bescherming van deze laatste.

"De mens als maat der dingen" wordt nogal eens als onvoldoende diepzinnig gezien. Toch is deze zienswijze voor beleidsbepalingen de gebruikelijke, zij het dat over de herkomst van het menselijk meetvermogen verschillend wordt gedacht. Basis van handelen is hier het eigenbelang op lange termijn. Dat leidt tot de gedachte, dat geen potentie van de niet-menselijke wereld verloren mag gaan: men verandert niets onherroepelijk. Twistpunt kan hier zijn de essentie van het veranderde: moet een bodemprofiel naderhand te reconstrueren zijn, of mag slechts het produktievermogen van de grond daar niet verloren gaan? Vaak ook wordt het naar menselijke berekening ontbreken van toekomstig nut aanvaard als voldoende reden vernietiging niet tegen te houden.

Iedere individuele mens moet zijn positie in de wereld, tegenover alles wat hem omgeeft, bepalen. Hij wil daartoe feiten en oorzaken kennen en begrijpen. Niet alleen informatie uit het heden en persoonlijke herinneringen zijn van nut, maar ook de wat abstracter geschiedenis. Dit kleiner of groter historisch besef is de wettiging van de geschiedenisbeoefening en van verwante menselijke activiteiten. Speciaal leidt het ook tot een zekere liefde voor zaken en verschijnselen die een spiegel vormen van het verleden. Hun bijdrage aan de oriëntatie van de mens is wezenlijk, vooral als het cultuurhistorische dingen betreft.

Verder moet melding gemaakt worden van een neiging tot verzet tegen verandering en, welke gebaseerd is op oriëntatieverlies: zij maken de toekomst onzekerder. Kenmerkend is dat het veranderde vaak evenzeer gewaardeerd wordt als het oude. Alleen het zien veranderen roept verzet op. Deze verzetshouding is de minst legitieme van de redenen tot behoud, al is zij soms een goede rem op te voortvarend optreden. En daar in deze tijd verandering meer dan ooit een blijvend zichtbaar aspect is van de wereld, behoeven planning, voorlichting en uiterlijke vorm van het veranderende voortdurende aandacht.

3 Wellicht is in de Westeuropese cultuurkring de landschapswaardering, bij allen tot het einde van de 18e eeuw en bij velen of sommigen tot op heden, één geweest naar de produktiefunctie: beschrijving van een armeterige streek of van welige landouwen. Naast de functie produktie was er allicht de rol van bijdrage tot het welbevinden.

Toen door toenemende differentiatie in de produktieorganisatie steeds meer mensen of werkelijk onafhankelijk waren van de produktie in het landschap, óf hun afhankelijkheid niet meer zagen, begon aarzelend de toekenning van andere functies. De recreatieve in de vorm van esthetische waardering, en de cultuurhistorische. De actieve recreatie waarbij het landschap decor is, heeft al veel langer plaats gevonden - jagen en vissen - maar is nog niet zo lang gemeengoed. Over het algemeen is er toch een successie van kleine pioniergroepen naar meer massaal gebruik van de ruimte.

In de vorige eeuw begonnen de conserveringen van landschappen (USA) en speciale objecten. Mijns inziens doordat het aantal onafhankelijken van de produktiefunctie daarvoor ver genoeg in percentage was toegenomen, en niet doordat toen de harmonie te ver begon af te nemen.

Harmonie van functies bestaat namelijk pas bij meer functies, die, al of niet bewust, afgewogen zijn op hun maatschappelijke waarde. Tot die tijd was aan niet-produktiefuncties in het algemeen toevallig al dan niet voldaan, daar de beheerders meest slechts de produktiefunctie toekenden. Er was tot dan sprake van samenvallende rollen in plaats van harmonische functieverdeling. Harmonie in esthetische zin is een in de tijd en met de cultuurkring wisselend begrip. Wil men landschappen daarnaar beoordelen, dan heeft men meer kans op een up-to-date beleid en waardering door een avantgarde in de creatieve sfeer te bevorderen en te volgen, dan door te conserveren wat op een zeker moment, toevallig bestaat. Zoals dat ook elders in de esthetiek opgaat.

Wij kennen dus heden ten dage drie mogelijke functies voor een landschap: recreatie, produktie en cultuurhistorische spiegel. Daar in de toekomst misschien nog andere functies ontdekt zullen worden, en omdat de accenten binnen de verdeling van de bekende functies in andere tijden weer anders gelegd moeten kunnen worden, moeten alle potenties van geologische basis, klimaat, flora en fauna behouden blijven. Dat vormt dus een vierde uitgangspunt bij landschapsbeheer.

4 Produktie

Deze functie omvat agrarisch gebruik en delfstoffenverbruik (zand, grint, turf, gas, olie, kolen bijvoorbeeld). De betrokken branches zien de ruimte in beginsel als noodzaak of goede mogelijkheid voor economische doeleinden. De mensen in de branches hebben daarnaast een zekere behoefte aan de andere functies, maar de waardering is meest naar de produktie. Modern agrarisch gebruik vraagt voornamelijk grootschaligheid (Verkoren, NBT april 1971). "Groot" is

hier relatief ten opzichte van het heden; grote ooftbouw heeft de schaal van nu-middelgrote landbouw, evenals kleinschalige bosbouw. Grootschaligheid behoeft in de klassieke esthetische waardering niet verwerpelijk te zijn: Fries en Hollands weidegebied, Noord-Groningen, Noordoostpolder. Industriële landbouwvormen als glastuinbouw, veredelingsproduktie vragen niet veel ruimte, maar beïnvloeden een veel grotere ruimte, net als agrarisch gebonden industrieën.

Het verbruik heeft zijn invloeden op de geomorfologie en de bebouwing. Vaak is het sterk plaats gebonden, waardoor zijn bijdrage in de landschapsbouw wel eens te automatisch wordt geaccepteerd en te hoog wordt aangeslagen.

5 Cultuurhistorie

Dat de mens op grond van een historisch besef o.a. cultuurhistorie doet bedrijven van gemeenschapswege in het landschap, is al gezegd. Dergelijk wetenschappelijk onderzoek is het meest gebaat bij het voortbestaan of opnieuw creëren van de meest karakteristieke voorbeelden van alle landschapsvormen. En dat in museale vorm, landschapsreservaten (Van Soest, NBT april 1971). Liever Wilsede van Orvelte dus; de recreatieve waarde is als van alle wetenschapsmusea in principe beperkt, in de praktijk vaak groot. Toch zou het nuttig kunnen zijn een hoogveenontginningsdorp met wijkenlandschap te bewaren, zonder dat dit nu direct in recreatieve zin, of esthetisch, hoge ogen gooit.

Het historisch besef stelt, buiten de wetenschap, in het algemeen minder hoge eisen, die vooral in de ruimtelijke zin minder omvangrijk zijn. Voor de oriëntatie moet de "spiegelfunctie" plaatselijk - eventueel door contrast met volgende stadia - juist extra duidelijk zijn, hoewel niet te nadrukkelijk. Het voldoen aan dit verlangen heeft andere aspecten dan alleen recreatieve: de abstracte herinnering, vastgelegd in een leesbaar boek, kan bijv. al genoeg zijn, evenals de wetenschap dat een concreet monument bestaat, zonder dat men het ooit weer ziet of zelfs maar gezien heeft.

6 Recreatie

Het gebruik van de plattelandsruimte voor dit doel wil ik als volgt indelen:

- het verkeren (reizen en verblijven) in een andere omgeving dan de dagelijkse;
- activiteiten in het landschap;
- intellectuele recreatievormen;
- evenementen

(naar het verslag van een Deense staatscommissie, "evenementen" zelf toegevoegd: Betaenkning om natuurfredning, nr 461, 1967).

Het verkeren

Hierbij is de rol van het landschap niet voor iedereen dezelfde. Enerzijds zoekt men het niet-alledaagse, dat daardoor interessant is en avontuurlijk; anderzijds een esthetische, gevoelmatische beleving. Noch het ene, noch

het andere vraagt zonder meer behoud van het bestaande, wel vragen beide een creatief beheer. Nodig is een ontsluiting die wat ruimte geeft, en vooral concentratiepunten met activiteiten, waaromheen dan een rustiger verkeren mogelijk is.

Activiteiten in het landschap

Hier is het kenmerkende dat het landschap aanwezig, vaak ook noodzakelijk, is, maar het psychologisch accent ligt op de actie. Zo gaat een visser naar een plaats waar hij vis vermoedt en niet primair naar een plaats met een mooi uitzicht; dat laatste is meer meegenomen. Men denke ook aan het zandkasteel in de vloed en de 50-km schaatstocht. Ook padvinderij, paardrijden, wild speuren, fietstochten, jacht e.d. vinden een waardering om zichzelfswil. De invloeden op en eisen aan het landschap zijn ongeveer dezelfde als bij het vorige punt.

Intellectuele recreatie

Dit is wat Heymans en Thijsse buitensport of natuursport noemden: biologie, archeologie, geologie zoals zij vaak bedreven worden om het genoeg zelf, niet ten behoeve van de moederwetenschap. De biologische kanten zijn gebaat bij een actief flora- en faunabeheer; biotopen zijn echter moeilijker te scheppen dan te behouden. Naast de typische reservaten zijn allerlei oudere landschappen nuttig of nodig. De historische facetten zijn het meest gediend met het behoud van woonvormen, ambachten, monumenten, als zeker ook van landschappen met een spiegelfunctie. Hier zullen museale landschappen niet voldoende zijn in aantal en omvang; volkomen nieuw gecreëerde beelden zijn interessant, naast die waarin meer herkenning van het oude mogelijk is. De oplossing zal wel liggen in de reservaten en dan overgangen naar anders geaarde gebieden. Nodig zijn een vooral niet te intensieve, voorgekauwde ontsluiting, maar meest wel voortdurende menselijke activiteit in het landschap.

Evenementen

Bedoeld zijn hier zaken als races, schapenscheren en dorpskermis. Zij zijn of geheel onafhankelijk, of samenhangend met de andere vormen doordat zij de concentratiepunten vormen.

In het algemeen moet nog gezegd worden dat het landschap door de recreatie een nieuwe produktiefunctie krijgt, extra. Meestal krijgt niet de beheerder de opbrengst, maar de middenstand die alleen het eigen bedrijf beheert. Toch sluit hier de kring functie-vorm-nieuwe functie. Dit kan allerlei vormen van behoud ervoor behoeden in kitsch te vervallen. Kitsch is volgens professor M. J. Vroom: pretentie iets anders te zijn dan het in werkelijkheid is. Wat is in dit verband te denken van een boerderij die geïdealiseerd is naar 1900, compleet met houtstapel en bijenkorven, met een keramische tentoonstelling op de herkenbare koestal, en een pannekoekenrestaurant met modern boerenbont in het voorhuis?

7 Behoud van potenties

Het meest kwetsbaar zijn wellicht levensgemeenschappen; maar ook geomorfologische en archeologische verschijningsvormen zijn snel onherstelbaar beschadigd. Natuurreservaten en kleine monumenten lijken een goede kans te bieden. Een te intensieve ontsluiting, vooral door verkeersbanen van meer dan plaatselijk belang, is ook gevaarlijk. En of een openbaarvervoerslijn hier nu beter is?

Van belang lijkt ook een goede omschrijving van wat veranderd wordt, gevolgd door een centrale opslag van dergelijke informatie. Men zou zo bijvoorbeeld misschien het eikenhakhout helemaal kunnen laten verdwijnen omdat, wanneer dat nodig of gewenst is, men opnieuw kan beginnen.

8 Conclusie

Er is in het voorgaande gepleit voor een consequente overweging van de mogelijke functies bij het landschapsbeheer. Dit zou niet moeten leiden tot het behoud van wat nu aan bijzonders of spectaculairs nog aanwezig is, maar tot het behoud en beheer van typische landschappen.

Hierbij kan een indeling als volgt van nut zijn.

- 1 Musea; hier is reconstructie van landschaps-, bodem-, woningtypen en levensgemeenschappen gewenst, naast behoud van nog bestaande.
- 2 Reservaten; hier worden behoud en moderne ontwikkelingen op het gebied van recreatie en produktie met elkaar in de pas gehouden met het accent op behoud.
- 3 Parkgebieden; hier is het beleid gericht op recreatie, met minder strenge vormen van behoud. "Kitsch" wordt geduld, er zijn concentratiepunten voor actieve en passieve recreatie, landschapsbouw is regel.
- 4 Produktiegebieden; hier is landschapsbouw ook een vereiste, terwijl vormen van behoud en recreatie nog mogelijk zijn. Trouwens er wordt bijna overal geproduceerd! Als is dat niet altijd op de goedkoopste manier.